

ПЕРЕВЕРЗЄВ Д. І.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

МІЖРІВНЕВА ПРИРОДА СУБСТРАТУ ЯК МОВНОГО ЯВИЩА

(на матеріалі корейської мови в порівнянні з іншими мовами)

Розглянуто мовний субстрат як явище, що виявляється на різних рівнях мови. Показано роль субстратного чинника на тлі інших чинників у формуванні фонетичної специфіки корейської мови.

Ключові слова: мовний субстрат, фонетична специфіка мови, мовні зміни, мовні контакти

Рассмотрен языковой субстрат как явление, проявляющееся на различных уровнях языка. Показана роль субстратного фактора на фоне других факторов формирования фонетической специфики корейского языка.

Ключевые слова: языковой субстрат, фонетическая специфика языка, языковые изменения, языковые контакты

The article touches upon the phenomenon of substrate which has impact on all language levels. The research shows the role of substrate among the other factors in the Korean language phonetic peculiarities development.

Key words: language substrate, phonetic peculiarities, language changes, language contacts

Актуальність дослідження чинників формування фонетичної специфіки корейської мови визначається належністю цієї групи проблем до широкого кола питань, пов'язаних із корейським етногенезом і глотогенезом узагалі.

Мета дослідження – узагальнити сучасні відомості з теорії мовного субстрату і показати вірогідну роль названого чинника у формуванні фонетичної специфіки корейської мови.

Новизна роботи полягає в тому, що в ній розглянуто найважливіші риси фонетичної типології корейської мови в порівнянні з алтайськими, палеоазійськими, австронезійськими та деякими іншими мовами на предмет визначення чинників формування фонетичних особливостей корейської мови.

Об'єкт дослідження – теорія субстрату і фонетична специфіка корейської мови в контексті цієї теорії.

Предмет дослідження – можливі чинники формування звукових особливостей корейської мови.

Матеріалом дослідження виступає фонетичний рівень корейської мови в контексті інших мовних рівнів на тлі різнорівневих свідчень інших мов.

Загальновідомо, що багато явищ виявляються на різних рівнях мови. Так, адаптація іншомовних слів відбувається на рівні лексики, фонетики, морфології (дослідження Ю. О. Жлуктенка, С. В. Семчинського, Г. І. Халимоненка, Я. В. Ільницької та ін.), мовна картина світу віддзеркалюється на івсіх рівнях мови (студії І. О. Голубовської в українському мовознавстві, групи дослідників під керівництвом Б. О. Серебренникова у російському мовознавстві), явище сленгу дістає своє вираження у лексиці, фонетиці, морфології, словотворі, синтаксисі, фразеології (публікації Л. О. Ставицької, Л. О. Кудрявцевої, І. Г. Приходько, С. В. Пиркало, Н. О. Шовгун, П. М. Грабового та ін.).

Подібно до перелічених явищ мовний субстрат, а так само суперстрат, адстрат і близькі до них явища, відображуються і в лексиці, і у фонетиці, і – меншою мірою – у фразеології, в морфології та синтаксисі. Так, О. Б. Ткаченкові належить дослідження можливих субстратних впливів з боку фінно-угорських і кавказьких мов на синтаксис слов'янських мов, зокрема будову традиційних фольклорних формул оповіді, і на слов'янську фразеологію. Ю. Покорний висунув гіпотезу про афразійський субстрат у давньоірландській мові на основі дослідження синтаксичних явищ, не властивих решті індоєвропейських мов.

Однак у більшості відомих випадків субстратні явища виявляються передусім на лексичному і фонетичному рівнях. Кожна група індоєвропейських мов має, за різними оцінками, білдьш або менший шар припущувано субстратної лексики невідомого або дискусійного походження. Так, у давньогрецькій мові, згідно з етимологічними дослідженнями (Е. Буазак, Я. Фріск, П. Шантрен та ін.), близько 30% лексичного складу має «догрецьке», тобто субстратне походження, причому припускається гетерогенний субстрат, що включає доволі численні компоненти – як індоєвропейські (хетто-лувійські, палеобалканські – дослідження В. Георгієва, І. Дуриданова, Е. Хойбека, Ю. В. Откупщикова), так і неіндоєвропейські (афразійські, кавказькі – дослідження Е. Фюрне, С. А. Старостіна, С. Л. Ніколаєва). Так само в германських мовах близько 30% лексики оцінюють як гіпотетично доіндоєвропейську субстратну (дослідження Ф. О. Брауна, В. О. Брима, М. Я. Марра, Й. Карста, З. Файста та ін.). Знгачні субстратні шари виявлені у таких мовах, як вірменська (переважно кавказький субстрат), давньоіндійські (переважно дравідійський і австроазійський субстрат), хетто-лувійські (переважно кавказький субстрат). Дискусійною є

інтерпретація вірогідних субстратних слідів у кельтських і слов'янських мовах (дослідження Ю. Л. Мосенкіса).

Субстратні (а також адстратні й суперстратні) явища на різних мовних рівнях виявлені й у мовах, що не належать до індоєвропейської родини. Так, північнокавказькі мови, особливо північнозахіднокавказькі, містять помітні сліди іранського впливу, картвельські – сліди північнокавказького й іранського впливів, тюркські – сліди індоєвропейських впливів, серед яких і субстратні, японська – залишки субстратного австронезійського впливу.

Деякі явища корейської мови не дістають пояснення в межах алтайської родини мов, до якої разом із тюркськими, монгольськими, тунгусо-маньчжурськими та японської мовами належить корейська мова [1]. Можливі субстратно-адстратні явища виявляються передусім у фонетиці. Сказане стосується складової структури корейської мови, придихових і напружених приголосних.

Визначення чинників формування специфічних фонетичних особливостей корейської мови викликало необхідність здійснення комплексного дослідження з залученням різноманітних позамовних і мовних свідчень. У нашому дослідженні було розглянуто чинники формування фонетичної специфіки корейської мови, що поділяються на мовні (типологічні й субстратні) та позамовні (генетичні, антропологічні й археологічні).

У межах лінгвістичного дослідження проаналізовано зв'язки корейської мови з різними мовами Євразії на лексичному рівні, а саме з японською, палеоазійськими (у тому числі нівхською), тунгусо-маньчжурськими та іншими алтайськими, дравідійськими, австронезійськими та айнською [2]. Автор дотримується концепції, що в формуванні корейського етносу брали участь три групи племен: палеоазійська, алтайська та аустронезійська, серед яких першість належала протоалтайцям. На нових землях вони потіснили й асимілювали місцеві племена палеоазійців (предків сучасних ескімосів) і вступили в контакт з аустронезійцями, які в той час населяли Південну Корею та південь Японського архіпелагу (народи ідзумо-кудзо, хаято-кумасо та ін.). Саме із суміші цих трьох етнічних субстратів із вкрапленнями китайців, японців і мохе склався, а на рубежі IX–X ст. остаточно сформувався та самовизначився середньовічний корейський етнос.

Досліджено основні зміни у фонетичній системі корейської мови, що відбулися починаючи з середньокорейського періоду. Протягом тривалого часу в історії корейської мови вважають характерним процес руйнування відкритих і утворення закритих складів. Також відбувся процес зникнення сполучень приголосних на початку слів, які перетворювалися на гемінати або спричиняли виникнення нових складів шляхом вставлення голосних або зникали іншими способами. Такі явища можна інтерпретувати як паралельні явищам японської мови, де також домінує *p* і невідкритоскладовий алтайський мовний шар еволюціонував у відкритоскладовий завдяки дії австроєзійського субстрату (який, зважаючи на корейсько-аустронезійські й корейсько-айнські паралелі, слід припускати й у корейській мові).

Досліджено архаїчні фонетичні явища на матеріалі корейських діалектів, зокрема діалекту Чеджудо. Як відомо, давні і діалектні форми дозволяють установити явні паралелі корейської мови з іншими алтайськими й далі з іншими “ностратичними”, тоді як у літературній мові ці форми зазнали фонетичних змін. Для діалектів південної частини Корейського півострова специфічними є низка запозичень з японської мови, а також, можливо, із мови айну. У діалекті Чеджудо ще існують фонемі, що зникли в літературній мові (*ǎ*, *jǎ* та *z*, що реалізується як *s* у цьому діалекті), збереглися давніші форми слів, а також власна лексика, відмінна і від корейської, і від японської мов, що її можна порівнювати з тунгусо-маньчжурськими, монгольськими, або з японськими лексемами. Отже, діалект Чеджудо є цінним матеріалом для дослідження зв'язків корейської мови як із японською, так і з континентальними мовами Євразії.

Визначено специфічні риси у фонетиці й фонології корейської мови. Так, давньокорейська мова знала протиставлення твердих і м'яких приголосних, наприклад, в обох варіантах існували звуки *s*, *č* і *čh*, і таке протиставлення лежить в основі фонетичних відмінностей між північними і південними діалектами корейської мови.

Специфіка силабічної підсистеми корейської мови дістала яскраве відображення в корейському письмі, в якому літери не йдуть одна за одною, а попередньо комбінуються у склади, отже, корейська писемність і не літерна і не складова, а літерно-складова.

У корейській мові (особливо в діалекті Кьонсандо) наявне протиставлення у питомій лексиці трьох тонів – високого, середнього та

низького, тоді як для сеульського діалекта характерним є протиставлення голосних за довготою.

У дослідженні розглянуто й проаналізовано фонетичні риси, спільні для сучасної корейської мови та деяких інших мов Євразії. Як і корейська, грузинська мова має три ряди приголосних – дзвінкі, глухі придихові і глухі напружені. У цій фонематичній системі дзвінкі приголосні посідають ту саму фонологічну нішу, що й корейські дзвінкі-глухі. Давньогрецька мова також мала три ряди приголосних – дзвінкі, глухі та глухі придихові (останні були похідними від індоєвропейських дзвінких придихових, збережених, зокрема, давньоіндійською мовою). Протиставлення дзвінких і глухих мало фонологічне значення, таке протиставлення виконувало смислорозрізнявальну функцію. У германських мовах мала місце зміна консонантів, що дістала назву першого германського пересуву приголосних. Згідно з цим законом відбувся перехід індоєвропейських дзвінких зімкнених придихових у прості (непридихові) дзвінкі зімкнені, індоєвропейських дзвінких зімкнених у глухі, індоєвропейських глухих зімкнених у щілинні. Германський матеріал дає підстави поставити загальнотеоретичне питання про роль субстрату та міру його впливу на формування мовної типології, зокрема фонетичної специфіки. Таке питання актуальне і для корейської мови та інших далекосхідних мов, передусім японської. Подібні явища в консонантній системі спостерігаються також у вірменській й етрусській мовах.

Особливу увагу звертають на себе чергування приголосних $t - r - d$ у нівхській мові, що можна порівняти з належністю r до цього зубного ряду в японській, меншою мірою в корейській мові, а також корейське $t > l$ у запозиченнях із китайської мови.

У праалтайській мові, на відміну від сучасної корейської мови, було наявне протиставлення дзвінких і глухих $b - p$, $d - t$, $g - k$. Те саме протиставлення збереглося у пратюркській, прамонгольській і пратунгусоманьчжурській мовах.

Корейська, японська й айнська мови об'єднуються такою важливою рисою, як відсутність фонологічно навантаженого протиставлення дзвінких і глухих приголосних (у японській мові таке протиставлення можливе тільки в непитомих словах, запозичених із китайської мови).

У ескімосо-алеутських мовах на початку й наприкінці слова не допускається збіг приголосних, а всередині слова може збігатися не більше

двох приголосних. Також на початку слова не може виступати *нь*, як і в корейській мові.

Спільними фонетичними рисами чукотської та корейської мов є відсутність протиставлення приголосних за диференційною ознакою дзвінкості-глухості, наявність подвоєних приголосних, неможливість збігу приголосних на початку й у кінці слова та наявність гармонії голосних.

Відсутність збігів приголосних на початку й наприкінці слів у полінезійських мовах є характерним також не тільки для сучасної японської, а й для давньо- та середньокорейської мови.

На підґрунті мовних (фонетичних) та позамовних (генетичних, археологічних і антропологічних) свідчень визначено роль мовного субстрату у формуванні фонетичної системи корейської мови. Як уже було зазначено, чукотсько-камчатські мови мають низку фонетичних рис, як-от відсутність протиставлення дзвінких і глухих приголосних і наявність подвоєних приголосних, що поєднують їх із корейською мовою й протиставляються тунгусо-маньчжурським мовам.

Свідчення фонетичної типології узгоджуються також із лексичними паралелями корейської й чукотсько-камчатських мов. Є підстави припускати, що принаймні деякі лексичні одиниці й типологічні риси, спільні для корейської й чукотсько-камчатських мов, можна вважати слідами чукотсько-камчатського субстрату в корейській мові. Свідчення археологічних розкопувань також підтверджують тісні етнічні контакти між давнім населенням Кореї та Північно-Східною Азією.

Висновки. Виходячи з усього сказаного, є підстави припускати в корейській мові наявність чукотсько-камчатського субстрату як мовного шару, на який нашарувалася протокорейська мова, і австронезійського адстрату як мовного шару, з яким протокорейська мова контактувала.

Перспективи дослідження. Слід передусім визначити роль фонетики китайської мови, з огляду на її історичний розвиток, у звукових змінах корейської мови – зважаючи на можливий вплив не тільки на тонову систему, а й на систему придихових приголосних.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Старостин С. А.* Алтайская проблема и происхождение японского языка / Сергей Анатольевич Старостин. – М.: Наука, 1991. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nostratic.ru/books/%28184%29starostin-japanese.pdf>
2. *Переверзев Д. І.* Чинники формування звукових особливостей корейської мови / Дмитро Ігорович Переверзев. – К.; Умань: Софія, 2009. – 230 с.